

მარიკა მშვილდაძე

ულპიას საბეჭდავი ბეჭდის შესწავლის საკითხისათვის

ჩვენი ინტერესის სფეროს წარმოადგენს 2001 წელს სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კედელთან დაფიქსირებულ მდიდრულ აკლდამაში (სამარხი №14, თარიღდება ახ.წ. III ს-ით. მასში ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოს, რკინის, მინის და სხვადასხვა მინერალისგან დამზადებული 25 დასახელების ნივთი დაფიქსირდა) აღმოჩენილი ოქროს ბეჭედი მოწითალო სარდიონის გემით, რომლის თვალზეც ამოკვეთილია ქალის მკერდზედა გამოსახულება – მარცხენა პროფილი. მას გარშემოუყვება ბერძნული მთავრული ნეგატიური წარწერა: **BACIAICCA OYAPIANAΞIA** – „დედოფალი ულპია მბრძანებელი“ (სურ.1). მისი შესწავლა და გაანალიზება ისტორიულ ჭრილში.

ოვალური ფორმის საბეჭდავი ბეჭდის რკალზე მირჩილულია თვალბუდე, რომელშიც ზის სარდიონის მოწითალო ფერის გემა-ინტალიო. რკალი წარმოადგენს ოქროსგან ჩამოსხმულ ორი ავაზის გამოსახულებას, რომელთაც კბილებითა და თათებით უჭირავს თვალბუდე (სურ. 2). ბეჭედი გულადმა, გაშოტილ მდგომარეობაში დაკრძალულ ქალბატონს მარცხენა ხელის ფალანგაზე ეკეთა.¹ ჩვენ ყურადღებას იპყრობს საბეჭდავზე არსებული წარწერა **BACIAICCA OYAPIANAΞIA**. „დედოფალი ულპია მბრძანებელი“. ზედმიწევნით მსგავსი ბეჭედი საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე არ აღმოჩენილა. მასთან შედარებით ახლოს დგას არმაზისხევში №2 სამარხში დაფიქსირებული წარწერიანი, ფიგურულრკალიანი ბეჭედი (სამარხი III ს-ის II ნახევრით თარიღდება).

უპირველესად დასადგენია საბეჭდავის მფლობელის ვინაობა. ინტალიოზე დატანილი წარწერის მიხედვით, მისი სახელი ულპიაა (დედოფალი, მბრძანე-

¹ ა. აფაქიძე, გ. ყიფიანი, ვ. ნიკოლაიშვილი, გ. მანჯგალაძე, მ. კაპანაძე. სვეტიცხოვლის ეზოში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები. მცხეთა. 2001; 2001-2002 წლების საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. ანგარიშები. VI სამეცნიერო სესია. თბ. 2003, გვ. 81-123.

ბელი). სახელი ულპია ანტიკურ სინამდვილეში რომის იმპერატორ ტრაიანეს (Marcus Ulpius Nerva Traianus 98-117 წწ.) ოჯახის სახელთანაა (nomen) დაკავშირებული, რომელიც ქ. იტალიკიდან (პროვინცია ბეტიკა) მოდის. იმპერატორ ტრაიანეს მამა – მარკუს ულპიუს ტრაიანე უფროსი პირველი იყო ულპიუსების გვარიდან, ვინც სენატორთა წოდებამდე მიაღწია. რაც ნერონის იმპერატორობის პერიოდში მოხდა.² იგი მომავალი იმპერატორების ვესპასიანესა და ტიტუსის გვერდით იბრძოდა იუდეაში პირველი იუდეური ომის დროს, ხელმძღვანელობდა რა რომის X ლეგიონს (Legio X Fretensis). 70/72 წ. ტრაიანე უფროსი დანიშნეს კონსულ-სუფექტად.³ ტრაიანე უფროსის და იყო იმპერატორ ადრიანეს ბებია (მამის პრეტორ პუბლიუს ელიუს ადრიანე აფრის დედა). იმპერატორ ტრაიანეს დედის – მარციას (Marcia 33-100 წწ.) და კი მარცია ფურნილა (Marcia Furnilla) იყო იმპერატორ ტიტუსის მეორე ცოლი. ხოლო ტიტუსისა და მარციას ქალიშვილი იულია ფლავია (Iulia Flavia) დომიციანეს მეორე მეუღლე.

იმპერატორ ტრაიანეს ჰყავდა უფროსი და ულპია მარციანა (Ulpia Marciana), რომელიც ძალზედ უყვარდა და დიდ პატივსაც სცემდა.⁴ ულპია მარციანას მეუღლე იყო რომის სენატორი გაიუს სალონიუს მათიდიუს პატრინუსი (Gaius Saloninus (ან Salonius) Matidius Patruinus). მათ ჰყავდათ ერთი ქალიშვილი სალონია მათიდია (Salonina Matidia), რომელსაც თავის მხრივ, რომის პრეფექტ ლუციუს ვიბიუს საბინუსისაგან (Lucius Vibius Sabinus) ჰყავდა ქალიშვილი ვიბია საბინა (Vibia Sabina) – რომის იმპერატორ ადრიანეს მეუღლე.

ადრიანეს გარდაცვალების შემდეგ რომის იმპერატორი ხდება ანტონინუს პიუსი (იგი 135 წელს იშვილა ადრიანემ). დაახლოებით 110-115 წლებს შორის ანტონინუს პიუსმა ცოლად შეირთო ფაუსტინა უფროსი (Annia

² ნერონის მოღვაწეობიდან გამოდინარე, ძნელია მასზე დადებით კოტექსტში საუბარი, მაგრამ გვინდა აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ ნერონმა და მისმა გარემოცვამ კარგად იცოდნენ მხედართმთავართა კადრების შერჩევა. სწორედ ნერონის იმპერატორობის პერიოდში გამოდიან ასპარეზზე ისეთი ცნობილი მხედართმთავრები როგორებიც იყვნენ: გნეიუს დომიციუს კორბულონი (Gnaeus Domitius Corbulo), გაიუს სუეტონიუს პაულინუსი (Gaius Suetonius Paulinus), ტიტუს ფლავიუს ვესპასიანე (Titus Flavius Vespasianus), მარკუს სალვიუს ოტონი (Marcus Salvius Otho) და სხვ.

³ Julian Bennett. Trajan. Optimus Princeps. A Life And Times, Londres. Routledge. 1997 (1re éd.), გვ. 12-15.

⁴ მის საპატივცემულოდ დაარსა სწორედ ტრაიანემ ორი კოლონია 1. Colonia Marciana Ulpia Traiana Thamugadi (თან. თიმგადი (ლათ. Thamugadi), ალჟირი) და 2. მარკიანოპოლისი (ბერძნ. Μαρκיאνοπολις. თან. ლენია, ბულგარეთი).

Galeria Faustina; Faustina Majo), რომლის დეიდაც იყო ადრიანეს მეუღლე ვიბია საბინა. ფაუსტინა უფროსისა და ანტონინუს პიუსის ქალიშვილი იყო **ფაუსტინა უმცროსი**, რომელიც თავის მხრივ იყო მარკუს ავრელიუსის მეუღლე. მათ ჰყავდათ 13 შვილი. მათ შორის **მარკუს ანიუს ვერუს ცეზარი** (Marcus Annius Verus Caesar), **ლუცილა და კომოდუსი**.

ულპიუსების გვარის გენეალოგიას თუ მიეყვებით, დავინახავთ, რომ ისინი პირდაპირ თუ ირიბად რომს განაგებდნენ II საუკუნის განმავლობაში, ანუ იმ პერიოდში, რომელიც ისტორიაში შევიდა როგორც რომის იმპერიის ოქროს ხანა. ულპიუსები, ისევე როგორც ფლავიუსები, რომის „მეგობარი და მეკავშირე“ (კლიენტი) ქვეყნების დიდგვაროვნებსა და მეფეებს დამსახურების-დამიხედვით ანიჭებდნენ რომის მოქალაქეობასა და აძლევდნენ საკუთარ გვარს. მაგალითად, ბოსფორის სამეფოს სარმატული დინასტიის დამაარსებელმა ასპურგუსმა (Aspurgus 10/11-12/13 წწ. 14/15-37/38 წწ., დინასტიის მეფობა ბოსფორში სახელმწიფოს განადგურებამდე გაგრძელდა) იულიუს ტიბერიუსისაგან მიიღო „რომაელი ხალხის“, „კეისრის მეგობრისა“ და ბოსფორის მეფის ტიტული და **იულიუსის** გვარი (Tiberius Julius Aspurgus Philoromaios), რომელიც შთამომავლობით ბოსფორის ყველა მეფეზე გადადიოდა.

ქერსონესის, ოლბიის, ბოსფორის ზოგიერთი ცნობილი ოჯახი საკუთარი სახელის cognomen-ს უმატებდნენ რომაულ praenomen-სა და nomen-ს. მაგალითად, რომის იმპერატორის ვესპასიანეს საპატივცემულოდ **ფლავიუსს** (IPE I², 357-360, 431, 432). სხვა ოჯახები კი რომის მოქალაქეობას და **ულპიუსების** გვარს იღებენ ტრაიანეს (IPE I², 389, 390) იმპერატორობისას,⁵ რაც ძალზე პრესტიჟულად ითვლებოდა. რომის მოქალაქეები აკონტროლებდნენ ქალაქებსა და მნიშვნელოვან მაგისტრატურებს, თანამდებობებს სამეფო კარზე. ისინი იმპერიის საყრდენ ძალად მოიაზრობდნენ ამ ქვეყნებში.

ჩრდილო შავიზღვისპირეთში – ქერსონესში დადასტურებულ წარწერებში ულპიუსების გვარის წარმომადგენელ რომის მოქალაქეებს ვხვდებით უკვე ახ.წ. II საუკუნიდან.⁶ ულპიუსების მდიდრული სამარხი იქნა გათხრილი პანტიკაპეონის ნეკროპოლის პრესტიჟულ მონაკვეთზე.⁷

⁵ В.В. Латышев. ПОНТИКА. Херсонесский почетный декрет в честь Диа... сына Димитрия. СПб. 1909, **გვ.** 314-331.

⁶ Э.И. Соломоник. Каменная летопись Херсонеса. Греческие лапидарные надписи античного времени. Симферополь: Таврия. 1990, **фиг.** 84.

⁷ М. И. Ростовцев. Античная декоративная живопись на юге России. СПб. 1913, **გვ.** 398; Г.А. Цветаева. Грунтовой некрополь Пантикапея, его история, этнический и социальный состав. МИА. 1951. № 19, **გვ.** 81.

არტეფაქტების შესწავლის შედეგად ღვინდება, რომ ბოსფორის სამეფოში არსებული სიტუაციის ანალოგიური მდგომარეობა იყო იბერიაშიც. არმაზისხევის ბერსუმა პიტიანშის № 3 აკლდამაში (ახ.წ. II ს.) სხვა მდიდრულ ინვენტარს შორის აღმოჩნდა ვერცხლის ლანგარი ბერძნული წარწერით ΕΓΩ ΒΑΣΙΛΥΣ ΦΛ. ΔΑΔΗC ΕΧΑΡΙCΑΜΗΝ ΒΕΡCΟΥΜΑ ΠΙΠΤΙΕΗ⁸ („მე მეფე ფლავიუს დადესმა ვარუქ ბერსუმა პიტიანშს“⁹). თუ ვინ იყო მეფე ფლავიუს დადესი სხვა წყაროებიდან ცნობილი არ არის. ნათელია, რომ მას რაღაც განსაკუთრებული სამხედრო დამსახურებისათვის რომის მოქალაქის საპატიო წოდება მიუღია, რაც უნდა მომხდარიყო ფლავიუსების ზეობის ხანაში (69-96 წწ.). თავისი ეს საგვარეულო სახელი, ანუ nomen-ი შესაძლოა მას მიეღო იმპერატორ ვესპასიანეს (69-79 წწ.) მემკვიდრეების დროს. ამაზე მიგვანიშნებს ის გარემოებაც, რომ მცხეთაში აღმოჩენილ ახ.წ. 75 წლით დათარიღებულ ცნობილ ვესპასიანეს წარწერაში რომაელი ხალხისა და კეისრის მოყვარულებად მოიხსენიებიან იბერიის მეფეებიც: მითრიდატე, ფარსმანი და მისი ძე ამაზასპი.¹⁰ რომის მოქალაქეები იყვნენ ქართლის დიდებულებიც: იბერთა დიდი მეფის ქსეფარნუგის „მრავალ გამარჯვებათა მომპოვებელი“ „ეპიტროპის“ პუბლიკოს აგრიპას ძე იოდმანგანი – ცნობილი სერაფიტას მეუღლე.¹¹ ისევე როგორც მცხეთის მხატვართუხუცესი, ხუროთმოძღვარი ავრელიოს აქოლისი.¹²

უღბიას საბეჭდავზე გამოსახული მოგრძო ფორმის თავსაბურავის მსგავსი სხვადასხვა ფორმისა და ვარიაციების თავსაბურავები, გავრცელებული ჩანს გეოგრაფიულად საკმაოდ დიდ არიალში – როგორც ზოგადად სკვითურ-სარმატული ტომების მიგრაციის ადგილებში, ისე ჩრდილო შავიზღვისპირეთისა და მცირე აზიის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ხალხებში.

მასალის შესწავლის თვალსაზრისით, ჩვენთვის მნიშვნელოვანია პანტიკაპეიონში ახ.წ. 37-38 წწ.-ში მოჭრილი ბრინჯაოს მონეტები, რომელთა ავერსებზე წარმოდგენილია ქალის თავი პროფილში თავზე კალათითითა და მანდილით (სურ. 3 ა, ბ, გ, დ, ე). რევერსზე გამოსახულია სკიპტრა წარ-

⁸ ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, გ. ლომთათიძე. მცხეთა. I. თბ. 1955, გვ. 53.

⁹ თ. ყაუხჩიშვილი. საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი. თბ. 2004, გვ. 35.

¹⁰ გ. ლორთქიფანიძე, ა. ნონეშვილი. რომის მოქალაქე (Civitas Romana) ქართველები ახ.წ. II-IV სს-ში. ქართული პოლიტიკა. №1. 2013, გვ. 90-95.

¹¹ თ. დუნდუა. პუბლიუს აგრიპა, ფლავიუს დადე და ორმაგი მოქალაქეობა – არის თუ არა ეს მომავალი ევროპის მოდელი. თბ. 2002, გვ. 4.

¹² გ. ლორთქიფანიძე, ΑΥΡΗΛΙΟC ΑΧΟΛΙC – რომის მოქალაქე. კრ. ქრისტიანობის ოცი საუკუნე საქართველოში. თბ. 2004, გვ. 153.

წერით BA-ΣΙΑΕ-ΩΣ, მარჯვნივ მონოგრამა BAP, მარცხნივ H. სხვა მონეტებზე რევერსზე გამოსახულია ჩირაღდანი გვერდებზე წარწერით KAI-ΣΑ-ΡΕ-ΩΝ, ან TOYKAIEYTENIY. მარჯვნივ მონოგრამა H.¹³ ზემოაღნიშნულ მონეტებზე არსებული გამოსახულებების თავსაბურავი მნიშვნელოვან მსგავსებას იჩენს მცხეთის №14 სამარში აღმოჩენილ ოქროს ბეჭედზე გამოსახულ ქალის თავსაბურავთან.

ეს არც არის გასაკვირი, ვინაიდან ბოსფორიცა და ქართლიც ორივე ანტიკური ოიკუმენის ნაწილი იყო და სამეფოებს შორის არსებული სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული კავშირების დამადასტურებელი არაერთი არტეფაქტით დგინდება. მათ შორის გლიპტიკური მასალითაც.¹⁴

სახელიდან გამომდინარე, ულპიას პოლიტიკური ორიენტაცია დასავლეთისკენ, კერძოდ, რომისკენ არის მიმართული. თუ ულპიას გარეგნობითა და ჩაცმულობით ვიმსჯელებთ, იგი მნიშვნელოვან მსგავსებას იჩენს არმაზისხევის №1 აკლდამაში („ასპავრუკ ერითავის სახმარხი“) დაფიქსირებულ მუქი ფერის პირობის ინტალიოზე, რომელიც თვლებით მოოჭვილ ოქროს ბალთას ამკობს, გამოსახული კარპაკის გამოსახულებასთან (სურ.4).¹⁵ ულპიას ჩაცმულობა მსგავსია კარპაკის ჩაცმულობისა, ულპიას პროფილიც, ოდნავ კეხიანი ცხვირით, ისეთივე გოროზი აქვს, როგორც კარპაკს. კარპაკის სიყვარული ზევახი ასპავრუკ ქართლის ერისთავის ძედ მოიაზრება. ასპავრუკის ბეჭედი კი იბერიის ქვის მჭრელთა სკოლის ნახელავს განეკუთვნება.¹⁶ შესაბამისად, ჩვენი აზრით, არ არის გამორიცხული, რომ საქმე ადგილობრივი, ან კავკასიური წარმომავლობის დიდგვაროვან ქალთან გვექონდეს, რომელიც ქართლის დედოფლად შეგვიძლია მოვიაზროთ და საბეჭდავზე არსებული წარწერა BACIAICCA ულპიას უფლებრივი მდგომარეობის აღმნიშვნელად მივიჩნიოთ. რომის პროტექტორატის ქვეშ მყოფი ქვეყნების მბრძანებელთათვის ეს უცხო არ იყო. მაგალითად, სწორედ BACIAICCA-ად არის მოხსენიებული კლეოპატრა VII ძვ.წ. 36 წელს მოჭრილ (უცნობი ფინიკიური ზარაფხანა (BMC)) ვერცხლის ტეტრადრაქმის ავერსზე (BACIAICCA ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΘΕΑ ΝΕΩΤΕΡΑ, რევერსი: მარკუს ანტონიუსი – ΑΝΤΩΝΙΟC ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ

¹³ <http://bosporan-kingdom.com/pantikapey/?page=42&usgn=4ffe>. №321-4743, 322-4008, 322-4082.

¹⁴ მარ. ლორთქიფანიძე. ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი. თბ. 1969, გვ. 65.

¹⁵ მარ. ლორთქიფანიძე. ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი, გვ. 65, ტაბ. IX. №121.

¹⁶ მარ. ლორთქიფანიძე. ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი, გვ. 56-57.

TPITON TPIΩN ANΔPΩN), მაშინ როდესაც ეგვიპტე ჯერ კიდევ დამოუკიდებელი სახელმწიფოა, მაგრამ რომის პროტექტორატის ქვეშ იმყოფება.¹⁷

ამრიგად, კვლევის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ინტალიო ულპიას უფლებრივი მდგომარეობის აღმნიშვნელი პირადი ბეჭედი. საბეჭდავის დანიშნულების, ინტალიოზე დატანილი გამოსახულებისა და წარწერის მიხედვით (ნეგატიური), ბეჭდის მფლობელი ქალბატონი, ჩვენი აზრით, ქართლის დედოფლის ტიტულის მატარებელი უნდა ყოფილიყო. ძნელი წარმოსადგენია ანტიკური პერიოდის იბერიაში პირადი საბეჭდავი იერარქიით უფრო დაბალ საფეხურზე მდგომ ქალს ჰქონოდა.

¹⁷ <http://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=153086>

სურათები:

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3 ა

სურ. 3 ბ

სურ. 3 გ

სურ. 3 დ

სურ. 3 ე

სურ. 4

Marika Mshvildadze

FOR THE ISSUE OF ULPIA SEAL STUDY

Summary

The work is a thorough study of the golden seal discovered in 2001, in a rich tomb by the North-east wall of the Svetitskhoveli Cathedral (Tomb#14, dated by the 3rd c. A.D.). The golden ring has engraved red sardonic gem. There is left profil of the woman carved on the surface of the gem with an intaglio inscription in Greek capital letters: BACIAICCA OYAPIANAEIA – “Queen Ulpia the ruler” (?).

No similar seal has been ever discovered on the territory of Georgia, except of the seal with an inscription found in tomb #2 in Armaziskhevi (the tomb is dated by the second half of the 3rd c.). According to the inscription carved in the intaglio her name is Ulpia. The name Ulpia in the times of Antiquity was connected with the family name of the Roman Emperor M. Ulpius Trajan. Following the genealogy of the Ulpia family, we can see that they used to rule over Rome, whether directly or indirectly, through the 2nd century, i.e. in the period which has become known in the history as the Golden Age of the Roman Empire. The name Ulpius, similar to Flavius, used to bestowed upon the nobility and the kings of the allied (client) states, thus they were becoming the Roman citizens. They were considered the Empire’s important supporters in these countries.

The study shows that the oblong headwears of various shapes, similar to that, depicted on Ulpia seal, are spread all over the large geographical area – both in the places of migration of Scytho-Sarmatian tribes in general, as well as in the residential places of the people of the Black Sea coast and Asia Minor.

Ulpia shows remarkable similarity in appearance and clothing with intaglio of dark pyrope, found in tomb #1 of Armaziskhevi (“tomb of Aspavruk Eristavi”), which is placed in golden clasp and has the image of lady, named Karpaki. Ulpia’s clothes are similar to that of Karpaki; also, the style of their profile depiction is the same. Person named Zevakhi is also mentioned here and he is thought to be Aspavruk’s son. Aspavruk’s ring is definitely a piece of craftsmanship of the Iberian stone cutters.

Accordingly, Ulpia could have been a noble woman, either local, or of Caucasian origin, queen of Kartli with her personal seal with the title BACIAICCA.